

Józef Hordowski

Arboretum i Zakład Fizjografii
37–700 Przemyśl, skr. poczt. 471
jozef.hordowski@wp.eu

Cezary Ćwikowski

Bieszczadzki Park Narodowy
Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny, ul. Belska 7
38–700 Ustrzyki Dolne
ekofoto@wp.pl

Received: 5.04.2014

Reviewed: 11.06.2014

GNIAZDOWANIE CZAJKI *VANELLUS VANELLUS* W KARPATACH WSCHODNICH

Nesting of lapwing *Vanellus vanellus* in the Polish Eastern Carpathians

Abstract: The paper presents data on the distribution and abundance of *Vanalleus vanellus* in the Polish Eastern Carpathians. In the years 2008-2014 39-57 breeding pairs of lapwing were detected, concentrated mainly in the valley of the San river. Most lapwings nested on extensively used meadows. It occurs in isolated stations and was observed in 21 places.

Key words: lapwing, *Vanellus vanellus*, distribution, Eastern Carpathians.

Wstęp

Czajka *Vanellus vanellus* jest palearktycznym gatunkiem spotykanym w Europie i w umiarkowanej strefie klimatycznej Azji, aż po Ocean Spokojny. W Polsce gniazduje jeszcze do 100 000 par, najliczniej lęgnie się na Podlasiu i północnym Mazowszu, mniej liczna jest na Mazurach, w Kotlinie Sandomierskiej, Niece Nidziańskiej i na Polesiu oraz w szerokich dolinach dużych nizinnych rzek (Kuczyński i Chylarecki 2012). W górach i na pogórzach jest rzadka i występuje w rozproszeniu (Tomiałojć i Stawarczyk 2003; Kuczyński i Chylarecki 2012). Zasiedla głównie łąki kośne i pastwiska, poza tym pola uprawne. Nie występuje na terenach zadrzewionych, zwłaszcza na terenach silnie zalesionych, z dużymi i zwartymi kompleksami leśnymi.

Do lat 80. XX stulecia czajka była pospolitym gatunkiem lęgowym i przelotnym na obszarze całej Polski, a zwłaszcza na terenach nizinnych (Tomiałojć 1990; Chylarecki 2004). Mniej więcej od połowy lat 90. stała się gatunkiem silnie zmniejszającym liczebność, nie tylko w Polsce ale i w całej Europie. W naszym kraju populacja czajki wykazuje długotrwały spadek liczebności w tempie około 40% na 10 lat (Kuczyński i Chylarecki 2012). Przyczyn spadku w skali kraju dopatruje się w zmianie siedlisk, osuszaniu terenów podmokłych, drapieżnictwie ze strony lisa, zmianie gospodarki pastwiskowej (Tryjanowski i in. 2009; Krupa 2011).

W sytuacji tak mocnego spadku liczebności czajki w skali zarówno całego kraju, jak i w skali lokalnej, celowa wydaje się analiza i prezentacja danych o występowaniu tego gatunku w poszczególnych regionach.

Celem niniejszej pracy jest opis rozmieszczenia czajki w okresie lęgowym na terenie Karpat Wschodnich oraz charakterystyka siedlisk lęgowych gatunku.

Teren i metodyka badań

Teren badań obejmował obszar Karpat Wschodnich, który jest mniej więcej zgodny z podziałem geobotanicznym zaproponowanym przez Szafera i Zarzyckiego (1972) oraz z podziałem fizycznogeograficznym Kondrackiego (2002). W obrębie Karpat Wschodnich wyróżnia się trzy mniejsze jednostki geograficzne: Bieszczady Zachodnie, Góry Sanocko-Turczańskie (pasma: Góry Słonne, Ostre, Żuków i Otryt) oraz Pogórze Przemyskie (pasmo Turnicy, Chwaniowa, dolina Sanu). Granica badań biegnie od przełęczy Łupkowskiej, wzdłuż doliny Osławicy po Sanok i dalej wzdłuż Sanu do Przemyśla, następnie wzdłuż granicy leśnej do doliny Wiaru, a dalej wzdłuż granicy Państwa z Ukrainą oraz Słowacją (Ryc. 1).

Pasma górskie polskich Karpat Wschodnich charakteryzują się tzw. rusztową budową grzbietów, które biegną prawie równoległe do siebie z południowo-wschodu na północny-zachód. Wysokość grzbietów wzrasta ku południowi – od doliny Sanu położonej na wysokości ok. 200 m n.p.m., przez Pogórze Przemyskie (400–600 m n.p.m.), do najwyższych partii Bieszczadów (Tarnica 1346 m n.p.m.). Obszar Pogórza Przemyskiego i Gór Sanocko-Turczańskich charakteryzuje się niskim zaludnieniem 60–75 osób/km² i znacznym zalesieniem (ponad 60%). W Bieszczadach zaludnienie jest jeszcze niższe i lokalnie wynosi tylko 6 osób/km² (Urząd Statystyczny w Rzeszowie, <http://rzeszow.stat.gov.pl/>). Doliny rzek i potoków w Bieszczadach położone są najwyżej do 600–700 m n.p.m.

Rolnictwo jest najbardziej rozwinięte w dolinie Sanu – od Przemyśla po Lesko. Na pozostałym obszarze dominują duże obszary trwałych, ekstensywnie użytkowanych łąk, rzadziej pastwisk – jak np. w okolicach Bandrowa Narodowego. Struktura użytkowania gruntów przedstawia się następująco: lasy zajmują około 65% powierzchni, a grunty użytkowane rolniczo około 28%, w tym łąki i pastwiska około 50% (Urząd Statystyczny w Rzeszowie, <http://rzeszow.stat.gov.pl/>).

Przedstawione w pracy obserwacje pochodzą z lat 2008–2014. Inwentaryzowanie stanowisk czajki prowadzono nieregularnie, podczas różnych badań i obserwacji terenowych przypadających na okres lęgowy. Na każdym stanowisku notowano liczbę par lęgowych lub prawdopodobnie lęgowych oraz siedlisko w jakim występowały ptaki. Za lęgowe lub prawdopodobnie lęgowe uznawano charakterystyczne zachowanie ptaków, zgodne z kryteriami Polskiego Atlasu Ornitologicznego (1986).

Wyniki

Wykaz stanowisk lęgowych i prawdopodobnie lęgowych:

1. Mielnów. 2008 – 1-2 pary prawdopodobnie lęgowe.
Siedlisko. Łąki kośne w dolinie Sanu.
2. Nienadowa w okolicach wytwórni mas bitumicznych. 2008–2011, 2014 – 3-5 par lęgowych.
Siedlisko. Pola uprawne.
3. Bachów, zakole Sanu. 2011 – 1 para prawdopodobnie lęgowa.
Siedlisko. Pola uprawne i łąki kośne oraz niewielkie pastwisko.
4. Ruszelczyce. 2014 – 1-2 pary prawdopodobnie lęgowe.
Siedlisko. Pola uprawne i niewielkie płaty pastwisk.
5. Bachórzec. 2012 – 1 para prawdopodobnie lęgowa.
Siedlisko. Łąki i pola uprawne oraz niewielkie płaty nieużytków.
6. Huta Brzuska. 2003–2010 – 1-2 pary prawdopodobnie lęgowe. Później już nie obserwowana.
Siedlisko. Łąki kośne poprzedzielane polami ornymi.
7. Rybotycze. 2008 – 1-2 pary prawdopodobnie lęgowe.
Siedlisko. Pola uprawne i pastwiska.
8. Nozdrzec okolice zwirowni w dolinie Sanu. 2013 – 1-2 pary prawdopodobnie lęgowe.
Siedlisko. Pola uprawne.
9. Ulucz. 2009 – 1 para prawdopodobnie lęgowa.
Siedlisko. Pola uprawne i łąki kośne, częściowo niewielkie nieużytki.
10. Mrzygłód. 2008–2009 – co najmniej 2-3 pary lęgowe w okolicach zwirowni w dolinie Sanu.
Siedlisko. Pola uprawne i użytki zielone w otoczeniu zbiorników wodnych powstałych w wyniku eksploatacji żwiru.
11. Nowosielce Kozickie. 2013–2014 – jedna para prawdopodobnie lęgowa.
Siedlisko. Łąki kośne w dolinie potoku przeplatane polami uprawnymi.
12. Bykowce. 2008 – nad Sanem do 5 par prawdopodobnie lęgowych.
Siedlisko. Łąki kośne.
13. Postołów. 2010 – 2 pary prawdopodobnie lęgowe nad Sanem; 2011 – 2 pary prawdopodobnie lęgowe; 2013 – 1 para prawdopodobnie lęgowa.
Siedlisko. Pole orne z fragmentami odłogów, sąsiadujące z wilgotnymi łąkami.

14. Wola Maćkowa. 1996 – 1 para prawdopodobnie łęgowa; 2009 – 1 para łęgowa; 2012 – 1-2 pary prawdopodobnie łęgowe, 2014 – 2 pary prawdopodobnie łęgowe

Siedlisko. Pastwisko i łąki sąsiadujące ze stawem rybnym.

15. Jałowe–Hoszów (dolina potoku Hoszowczyk i Pastewnik). 1997 – 2 pary prawdopodobnie łęgowe; 2009 – 3-4 pary prawdopodobnie łęgowe; 2010 – 4-5 par łęgowych; 2011 – 2 pary prawdopodobnie łęgowe; 2012 – 3 pary (2 pary prawdopodobnie łęgowe i 1 łęgowa); 2013 – jedna para prawdopodobnie łęgowa.

Siedlisko. Łąka wilgotna z fragmentami łąki mokrej, sąsiadująca z pastwiskami i ciekim wodnym.

16. Moczary. 2009 – 2 pary prawdopodobnie łęgowe; 2010 – 3 pary łęgowe; 2011 – 3 pary (2 pary łęgowe) oraz jedna para prawdopodobnie łęgowa; 2012 – 2 pary prawdopodobnie łęgowe; 2013 – 1 para prawdopodobnie łęgowa.

Siedlisko. Kompleks łąk mokrych i wilgotnych w sąsiedztwie żeremi bobrowych i stawu utworzonego przez bobry.

17. Bandrów Narodowy. 2009 – 3 pary łęgowe; 2011 – 1 para prawdopodobnie łęgowa.

Siedlisko: Łąki świeże sąsiadujące z pastwiskami i niewielkimi pasami pól (uprawy ziemniaków).

18. Uherce Mineralne. 2008 i 2013 – do 5 par prawdopodobnie łęgowych.

Siedlisko. Łąki kośne.

19. Michniowiec. 2011 – 1 para prawdopodobnie łęgowa; 2012 – 1 para prawdopodobnie łęgowa; 2013 – 1 para łęgowa, 2014 – 1 para prawdopodobnie łęgowa.

Siedlisko. Pastwisko z fragmentami łąki wilgotnej i mokrej.

20. Lipie. 2008–2011 i 2013 – 1-2 pary łęgowe.

Siedlisko. Niewielki fragment pól uprawnych w otoczeniu łąk i pastwiska.

21. Wołosate (745 m n.p.m.). 2007 – 1 para prawdopodobnie łęgowa; 2008 – 1 para prawdopodobnie łęgowa.

Siedlisko. Mokra łąka nieregularnie spaszana przez konie huculskie, sąsiadująca z tamą i żerem bobrowym.

Stanowiska historyczne:

22. Wołkowyja. 1993 – 2 pary prawdopodobnie łęgowe.

Siedlisko: Mokra łąka w bezpośrednim sąsiedztwie stawów rybnych.

23. Posada Leska (okolice stawów). 1994 – 1 para lęgowa – obserwowano 1 *ad.* i 3 *juv.* Przy zbliżaniu się dorosły ptak zaniepokojony; 1995 – 2 pary lęgowe (22 IV znaleziono gniazdo z 4 jajami, inf. T. Wilk); 1996 – 4 pary prawdopodobnie lęgowe (Ćwikowski 1996).

Siedlisko: Ptaki trzymały się dwóch miejsc – pola uprawnego pomiędzy stawami (ówcześnie uprawiano tam zboże i ziemniaki) oraz pastwiska po wschodniej stronie dużego stawu (gdzie wypasano bydło).

24. Trzcianiec – dolina potoku Krzywice. W latach 1995–2000 po kilka par gniazdowało na łąkach w dolinie potoku.

Siedlisko. Łąki kośne i pastwiska.

25. Bukowiec w dolinie Sanu w okolicach Tarnawy Wyżnej. Lęgowa pod koniec lat 80. i na początku 90. XX wieku (inf. M. Cichoń).

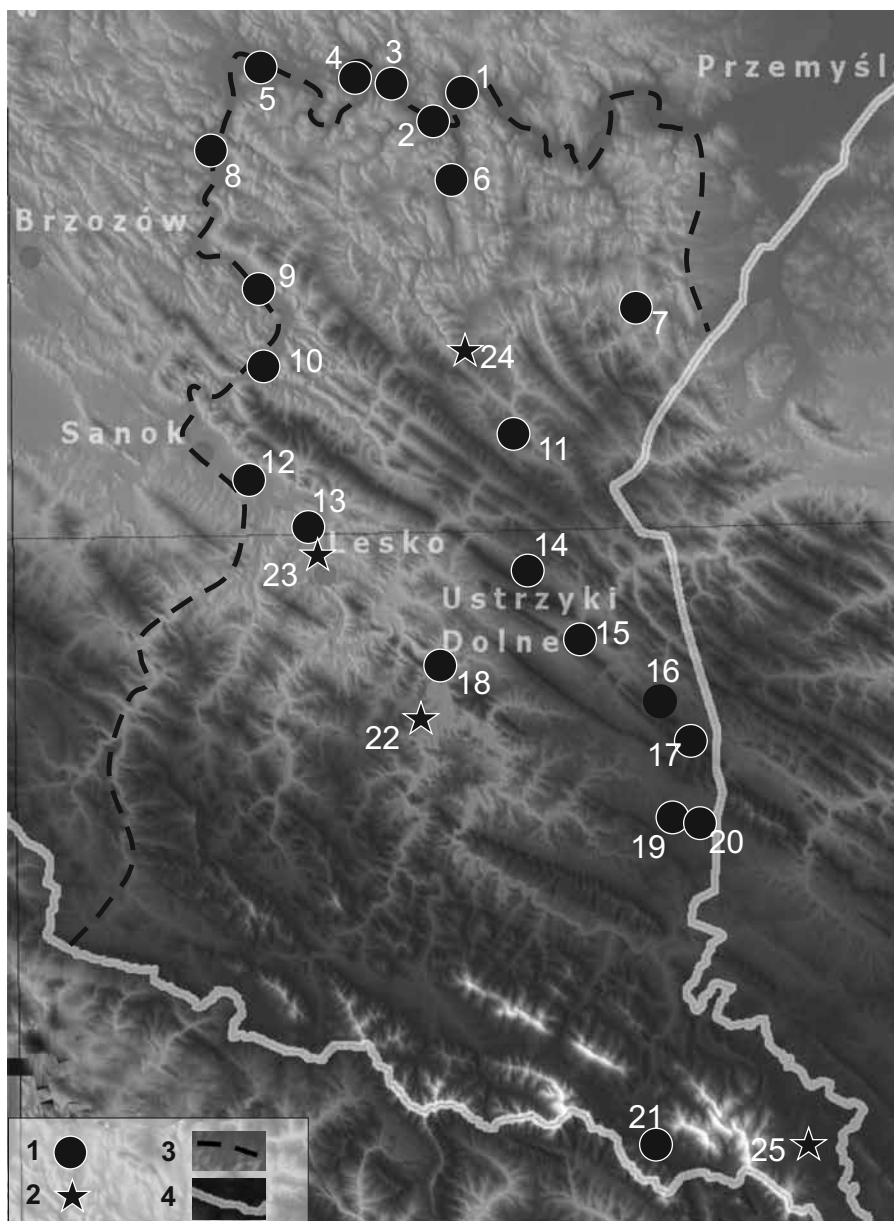
Siedlisko. Łąki kośne i pastwiska.

W Karpatach Wschodnich czajka występuje bardzo nielicznie lub sporadycznie. W latach 2008–2014 wykryto łącznie 39–57 par lęgowych, ale ze względu na wrywkowy i nieregularny charakter badań, rzeczywista liczba par jest zapewne wyższa. Najczęściej – co roku – gniazduje na stanowiskach wzdłuż doliny Sanu od Przemyśla po Lesko i Uherce Mineralne (te dwa ostatnie stanowiska położone są na wysokości około 360 m n.p.m.). Na pozostałym obszarze występuje w szerokich dolinach podgórskich i górskich, bardzo chętnie w otoczeniu stawów i na terenach podmokłych. Nieco rzadziej zajmowane są tereny typowo rolnicze, jak intensywnie uprawiane pola w dolinie rzeki San. Najwyższe stanowisko lęgowe obserwowano głęboko w Bieszczadach w dolinie potoku Wołosatka, które położone było na wysokości 745 m n.p.m., a pod koniec XX wieku także w Bukowcu – 750 m n.p.m. Na obszarze badań czajka wyraźnie unika obszarów zalesionych, jak również terenów zurbanizowanych. Stanowiska lęgowe znajdowały się co najmniej 500 m od najbliższych zabudowań.

Spośród znalezionych miejsc lęgowych czajka najliczniej zasiedlała stanowisko w Nienadowej i Bykowcach – w dolinie Sanu oraz pod Hoszowem, Bandrowem Narodowym i w Moczarach – w niższych położeniach górskich. Tylko na 4 stanowiskach wykazano więcej niż 3 pary co stanowi 16,7% wszystkich obserwowanych lokalizacji. W pasie doliny Sanu stwierdzono 11 stanowisk co stanowi 45,8% wszystkich miejsc lęgowych stwierdzonych w Karpatach Wschodnich.

Najczęściej zasiedlała łąki i pastwiska, gdzie obserwowana była na 50% stanowisk, nieco rzadziej mozaikę pól uprawnych przerywanych łąkami i pastwiskami – 41,7% stanowisk, a najrzadziej pola uprawne – 8,3%.

Ze względu na nieregularny i wrywkowy charakter niniejszych badań nie-wykluczone jest występowanie czajek na innych nie podanych w opracowaniu stanowiskach.

Ryc. 1. Stanowiska lęgowe czajki *Vanellus vanellus* w Karpatach Wschodnich.
 Objasnienia: 1 – stanowiska z lat 2008–2014, 2 – stanowiska historyczne, 3 – granica obszaru badań, 4 – granica państwa. Numeracja stanowisk zgodna z wykazem stanowisk.
Fig. 1. Breeding stations of lapwing *Vanalleus vanellus* in Polish Eastern Carpathians.
 Explanations: 1 – stations found in 2008–2014, 2 – historical stations, 3 – boundary of study area, 4 – state border. Numbers of stations according to the list in paper.

Dyskusja i wnioski

W regionie podkarpackim, podobnie jak w innych regionach kraju, zanotowano silny spadek liczebności czajki, m.in. na terenie Progu Lessowego i Doliny Sanu, czyli na styku Karpat Wschodnich i Kotliny Sandomierskiej. Przykładowo w okolicach miejscowości Kosienice, w latach 1980–1995, gniazdowała ona regularnie na 3–4 stanowiskach, w liczbie 35–40 par. Później, z nieznanych bliżej przyczyn, przestała gniazdować na łąkach i przeniosła się na pola uprawne. Obecnie gniazduje tam nie więcej jak 3–5 par. Jest to spadek co najmniej dziesięciokrotny. Jej populacja w tym rejonie praktycznie przestała istnieć. Główną przyczyną wymierania, oprócz procesów wewnątrzpopulacyjnych, jest bardzo niski sukces lęgowy oraz duża presja drapieżników, jak np. lisa (Hordowski 1994, 1998, badania własne). Z obserwacji wynika, że 60–80% pierwszych lęgów ulega zniszczeniu w trakcie prowadzenia wiosennych prac polowych. Czajki próbują zazwyczaj założyć lęgi powtórne, ale część z nich także ulega zniszczeniu w wyniku kolejnych zabiegów agrotechnicznych. Szczególnie dotkliwe są straty w lęgach w przypadku zakładania gniazd na polach z kukurydzą. Tutaj wiosną prace przygotowawcze prowadzone są późno, na przełomie kwietnia i maja lub dopiero w pierwszej połowie maja, wówczas gdy mają wykluwać się pisklęta. Po takiej stracie ptaki w zasadzie już nie przystępowały do powtórnych lęgów.

Na podstawie wyników uzyskanych w innych regionach Polski, jak i Europy, można przypuszczać, że największym zagrożeniem dla lokalnej populacji czajki są przede wszystkim niekorzystne zmiany w krajobrazie gór i pogórza. Dawna, typowa gospodarka rolnicza, oparta na produkcji małotowarowej, z niewielkimi arealami pól uprawnych poprzecinanych łąkami i pastwiskami, praktycznie zanikła pod koniec XX wieku. Obecnie, wobec powszechnego „stosowania” programów rolnośrodowiskowych, dominują w krajobrazie trwałe użytki zielone, koszone 1–2 razy w roku. Inne uprawy zachowały się jeszcze tylko w najbliższym sąsiedztwie osad ludzkich.

Określenie trendów liczebności wymaga prowadzenia długoterminowych i regularnych badań. Dotychczas nikt nie prowadził takich obserwacji, dlatego ustalenie wiarygodnego trendu jest niemożliwe. Zanikanie czajki na niektórych stanowiskach sugerowałoby wycofywanie się gatunku z tego obszaru, co wpisawałoby się w generalny trend spadkowy gatunku w Polsce i w Europie (Kuczyński i Chylarecki 2012).

Literatura

- Chylarecki P. 2004. *Vanellus vanellus* (L., 1758) – czajka. W: Gromadzki M. (red.). Ptaki (część II). Poradnik ochrony siedlisk i gatunków Natura 2000 – podręcznik metodyczny. Ministerstwo Środowiska, Warszawa, t. 7, ss.: 47–52.
- Ćwikowski C. 1996. Ptaki stawów rybnych w Posadzie Leskiej. Bad. orn. Ziemi Przem. 4: 5–20.

- Hordowski J. 1994. Ptaki lęgowe w krajobrazie wiejskim Progu lessowego. *Bad. orn. Ziemi Przem.* 2: 43–73.
- Hordowski J. 1998. Atlas ptaków lęgowych gminy Żurawica (krajobraz rolniczy). *Bad. orn. Ziemi Przem.* 6: 7–90.
- Kondracki J. 2002. *Geografia regionalna Polski*. Warszawa, PWN.
- Krupa A. 2011. Czajka *Vanellus vanellus* – ginący symbol Nadwarciańskiego Parku Krajobrazowego. *Chrońmy Przyr. Ojcz.* 67, 4: 310–322.
- Kuczyński L., Chylarecki P. 2012. Atlas pospolitych ptaków lęgowych Polski. *Rozmieszczenie, wybiórczość siedliskowa, trendy*. GIOŚ Warszawa.
- Kunysz P., Hordowski J. 2000. *Ptaki polskich Karpat Wschodnich i Podkarpacia*. t. 2, Mercator, Przemyśl.
- Polski Atlas Ornitologiczny – Instrukcja*. 1986. Stacja Ornitologiczna IE PAN, Gdańsk.
- Szafer W., Zarzycki K. (red.). 1972. *Szata roślinna Polski*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Taczanowski W. 1882. *Ptaki krajowe*. Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Tomiałojć L. 1990. *Ptaki Polski – Rozmieszczenie i liczebność*. Warszawa. PWN, ss. 464.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T. 2003. *Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność i zmiany*. PTTP „pro Natura”, Wrocław, 870 ss..
- Tryjanowski P., Kuźniak S., Kujawa K., Jerzak L. 2009. *Ekologia ptaków krajobrazu rolniczego*. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- <http://rzeszow.stat.gov.pl/>

Summary

In the Polish Eastern Carpathians lapwing *Vanalleus vanellus* occurs in single and isolated stations. In the years 2008–2014 39–57 breeding pairs were observed, but due to the random nature of the observation, the total number of pairs is probably higher. Among the breeding sites found the most numerous species inhabited the stations at Nienadowa and Bykowce – in the valley of the San river, and near Hoszów, Bandrów Narodowy and Moczary – at lower altitudes. Only in 4 stations more than 3 pairs were observed, which is 16.7% of all the observed locations. In the valley of the San river 11 stations were found which represents 45.8% of all breeding sites identified in the Polish Eastern Carpathians.

Most frequently this species inhabited the meadows and pastures, where it was observed on 50% of the stations, only slightly less in the mosaic of cultivated fields with meadows and pastures – 41.7% of the stations, and the least in cultivated fields – 8.3%. Highest breeding stations were observed deep in the Bieszczady Mountains – in the valley of the stream Wołosatka at an altitude of 745 m above sea level, and, at the end of the 20th century, also in Bukowiec – 750 m a.s.l.

Isolated arrangement of nesting stations causes that they may quickly disappear. The disappearance of lapwing in some stations would suggest the withdrawal of the species from the area of research, which is part of a general trend of species declining in Poland.